

https://drive.google.com/file/d/1rJTpNnRCZvS7PVizMP7gGCMHn8Rt0_Ns/view?usp=sharing

3. МК **Ольги Чоловської**:

<https://drive.google.com/file/d/1nm3Deaanh2S75HB61H3Be2jmHiQhwmzD/view?usp=sharing>

4. МК **Світлани Мотижен**:

<https://drive.google.com/file/d/1TtmjXd31BRCjy8TsWHk4NUI8dwUQ8i5V/view?usp=sharing>

III. Секційні засідання:

✓ **Секція 1:**

https://drive.google.com/file/d/1Bb7xMTxrHqhOaEFlyzBu7i_ffPkAH4S4/view?usp=sharing

✓ **Секція 2:** <https://drive.google.com/file/d/1umVtuE-Ea-74a856bKJNEPPHaYpf3qXA/view?usp=sharing>

✓ **Секція 3:**

https://drive.google.com/file/d/1fEtkpn73hJQjC0UI0NB_X9HwFwhgK07y/view?usp=sharing

✓ **Секція 4:**

<https://drive.google.com/file/d/171K21o1x3yBtPBQxIOM6feltl3HyA3W9/view?usp=sharing>

✓ **Секція 5:** <https://drive.google.com/file/d/1f-RyE8d8qaitSg2hh94rxt4F8hNhlaNZ/view?usp=sharing>

✓ **Секція 6:** https://drive.google.com/file/d/1-L_uyv8V1x9GONRfvg4pnT0sKVH6tnJ/view?usp=sharing

IV. Підсумкове засідання: https://drive.google.com/file/d/10mUbyAZmo9h_bCvKRMOC9CPCtwPIRZOF/view?usp=sharing

V. Padlet: <https://padlet.com/oosayeva/e1n9a9om59yos0to>

ПРО ТРУДНОЩІ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Борис ШАЛАГІНОВ, доктор філологічних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

1. Місія літературного педагога

Літературний педагог може успішно виконувати свою місію, якщо він сам чітко свідомий того, заради чого вивчається його предмет у школі. Вчителю заважає централізована установка на прагматизацію нашої освіти, яку інстинктивно відчуває учень: предмети вивчаються нібито тільки заради підготовки учня до майбутньої професії. Зрозуміло, що тоді більшість учнів виключають літературу із кола своїх присутніх інтересів; а в університетах вступники на «українське відділення» з тих самих міркувань ігнорують зарубіжну літературу. Між тим, необхідно прищеплювати учням думку про необхідність широких гуманітарних знань не тільки для професії; духовний розвиток особистості може й повинен стати

самостійною гідною метою для учня, так само, як і інтерес до мистецтва взагалі.

Другим фактором, що заважає вчителю, є комерціалізація мистецтва у світі, його перехід із сфери духовності в царину розваги і дозвілля¹.

Феномен афро-азіатських біженців в Європі змушує нас глибше замислитися над самими засадами європейської культури, до якої належить і Україна. Починаючи з XIV–XV ст. європейську людину чітко характеризують чотири види свідомості: релігійна, естетична, філософська і наукова. Вони охоплюють всю палітру людської

¹ Див. Шалагінов Б.Б. Нова молодіжна естетика, або Про виховання почуттів у добу Постмодерн // Борис Шалагінов. Романтики і модерністи: нариси з історії німецької літератури та естетики XIX–XX століть. – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2020. – С. 168–192.

психіки – від абстрактного і раціонального до емоційно-чуттєвого сприйняття довкілля. Між ними за минулі століття встиг встановитися міцний і різнобічний зв'язок («зв'язок факультетів», за І. Кантом). Водночас східна (переважно мусульманська) культура інтегрованим джерелом усіх знань вважає свої священні тексти, а всю багатоманітність людської особистості зводить до одного – *послуху*.

Зрозуміло, що для розвитку європейського характеру нашої нації школа має всіляко розвивати, поряд з іншими, *естетичний* спектр свідомості. В цьому полягає місія літературного педагога.

2. Самоорганізація підлітка

Але до вимірів «європейськості» входить ще одне: вміння *самостійно* підтримувати в собі життєві навички людини як розумної істоти, яка вміє за *власною волею* планувати свій персональний час, зокрема присвячений навчанню. На жаль, умови карантину виявили свої недоліки і в цьому: учні не привчені до дисципліни інтелектуальної праці і не вміють організувати свою розумову роботу. Тут також на заваді різноманітні «зваби» цифрового світу і неформальних колективів. Учені-методисти у своїх наукових розробках, як правило, сприймають учня як таку собі «табула rasa» і не враховують протидій з боку оточення. Між тим, уже досить тривалий час педагогічний

Арнольд Шварценеггер в ролі Гамлета. Він одягнений в костюм рокера (різновид молодіжної субкультури хіпі). Так актор хотів виразити презирство до всього «вишуканого» товариства, протест проти сучасної йому буржуазної моралі пристосовництва і блюзнірства, проти якої протестував також і Гамлет. Його герой – студент-бунтар, учасник масових виступів у Європі 1970-х років. Сам Гамлет, за Шекспіром, навчався у Віттенберзькому університеті в Німеччині, де викладали релігійний реформатор Мартин Лютер і «бунтівний професор» д-р Фаустус.

вплив з боку школи, батьків, державних освітніх установ і позашкільних культурних закладів (видавництва, преса, театри) втратив свій синхронний характер. Таке враження, що у кожного із названих — власна аудиторія! Першість же належить зовсім не педагогу, а *цифровому світові*, в якому левову частку свого часу перебуває підліток. В університеті у тинейджера миттєво зростає усвідомлення власної «незалежності» від опіки з боку дорослих, але водночас – повне невміння організувати свій час.

3. Нова комунікація

Серед більш спеціальних, фахових проблем – втрата суттєвих навичок комунікації: уважно читати, уважно слухати, правильно розуміти, робити правильні висновки. А ще й правильно вибирати джерело знань! І це при тому, що сучасний підліток читає і пише багато як ніколи досі... але – у цифровому світі! Поспіх у приватному цифровому спілкуванні не дає йому змоги зосередитися на правилах граматики, які тепер вважаються несуттєвими! Для нього зростає «сепарованість» світу, коли всю інформацію ззовні підліток апріорі сприймає або як чужу і навіть ворожу для себе (насамперед з боку батьків, учителів і «взагалі всіх дорослих»), або як «свою». Така манера комунікації закладається і під впливом «ток-шоу», де учасники миттєво проводять сепаратну лінію між «своїми» і «чужими» і далі уже й не вникають у слова співбесідника. Звідси бере початок поширена звичка читати «по діагоналі» будь-який текст, зокрема художній.

В університеті заради економії персонального часу за рахунок «обов'язкового» тинейджер полегшує собі роботу тим, що намагається передусім розгадати і «повернути» викладачеві його власний алгоритм мислення. Одна студентка так мотивувала своє відставання у навчанні: «Мене батько наставляв, щоб я на заняттях більше слухала і менше говорила, а якщо і говорила – то слово в слово те, що сказав пан професор»... І розгублено додала: «А ви вимагаєте навпаки, щоб ми мислили самостійно».

Американський професор У. Тредголд у своїй книзі «Університет, якого нам

треба»², пише, що студенти тепер обирають для себе наукових керівників не серед кваліфікованих викладачів, які примушують напружено працювати, а тих, хто зовсім «не в темі», не може нічого суттєвого навчити студента, зате оцінює його роботу завжди доброзичливо.

4. Літературна комунікація

Усі ці недоліки проявляються у роботі з літературним твором. У студентів не вихована читацька витривалість, уміння зосереджувати увагу на прочитаному, вміння працювати з олівцем і робити виписки (в умовах читання в транспорті і з планшета це неможливо). Вони фізично не можуть довго перебувати наодинці з книжкою. Їхнє знайомство з текстом відбувається не за певним планом, а емоційно-хаотично. І. Кант учив: «Ми пізнаємо щось за умови, коли знаємо, що саме хочемо пізнати». Автори шкільних підручників не приділяють належної уваги організації правильного читання, входження в атмосферу тексту³. Учні не вчать, що для сприйняття художнього твору потрібний спеціально відведений індивідуальний час та атмосфера «творчого усамітнення», їм не пояснюють, що таке «естетичне переживання» і як керувати своїми емоціями, в чому радість повільного читання. Вони не можуть відповісти на запитання, яке місце в творі спричинило у них найбільші емоційні переживання.

Ми погано готуємо нашу молодь до читання грубих книжок. Вмінню спланувати своє читання заважає читання з планшета, де обсяг твору не видний.

Літературознавча наука залишається для більшості випускників такою собі алхімією, для якої учень не планує жодного місця у своєму житті. У старших класах (переважно в 10–11) учень починає шукати в літературі опору для своєї життєвої позиції, а питання форми, жанрів, стилю відходять для нього на другий план (на відміну від середніх класів). І оскільки для цього йому вже мало підручника з його (нерід-

ко) абстрактною, відчуженою мовою, то тут варто на додачу рекомендувати кращі літературознавчі статті, що розглядають твір у колі широких світоглядних питань. Проте наші хрестоматії зазвичай не включають в свою добірку такі статті (хоча б в уривках). Стаття має бути такою, щоб вона могла стати для учня зразком не тільки наукової, а й гарної літературної мови, зразком наукової *творчості*.

В університет учні приходять без уміння конспектувати статті. Найпоширеніший у них прийом – «компресія» тексту, коли в цифровому варіанті викреслюються «зайві» рядки і залишається сторінка «конспекту», переказати яку сам студент не в змозі! Протидією може стати робота з «ключовими словами», які викладач пропонує учню/студенту.

Учні приходять без якоїсь суттєво розвинутої літературної пам'яті. Правда, складається враження, що в університеті, через жорсткі умови навчального процесу, питання щодо вивчення поетичних творів напам'ять закривається раз і назавжди. Та доценту й не виділяється

Учені країни велетнів, уважно дослідивши Гуллівера, доходять висновку, що його, найосвіченішого представника британської культури і великої колоніальної морської держави, «створено поза нормальними законами природи». Дж. Свіфт, в дусі скептицизму Девіда Гюма, виражає недовіру до абсолютних критеріїв раціонального мислення. Малюнок Жана Гранвіля (1838)

² Warren Treadgold. The University We Need: Reforming Americas Higher Education. – New York: Encounter Books, 2018.

³ Ми спробували розробити і застосувати таку методику в нашому підручнику: Б. Б. Шалагінов. Зарубіжна література: від античності до першої половини XIX століття/ Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. [Вид. друге, змінене і доповнене. Затверджено Міністерством освіти і науки України]. – Київ: ВЕЖА, 2004. До підручника додається хрестоматія текстів.

спеціальний час для перевірки знання творів напам'ять. Як результат, студенти погано читають вірші навіть «з листка». Серед студентів поширюється (очевидно, слідом за нашими телеведучими) не властивий українській мові темп «скоромовки».

5. Художня комунікація

Ми маємо на увазі особливості сприймання твору як *художнього*. Звичайно, реальний досвід шкільних учнів ще досить обмежений. Це заважає їм правильно розв'язувати подвійне завдання: що хотів автор нам сказати і які художні засоби він для цього використовує. Пам'ятаю курйозний випадок на семінарі за творчістю Шекспіра, коли студентів поставили в глухий кут слова Гамлета: «Я буду кохати тебе доти, доки стукає тут оця машинка!» Вони не могли з першого разу

Гравюра Д. Ходовецького відтворює сцену з трагедії Фрідріха Шіллера «Підступність і кохання» у виставі 1784 р. У XVIII ст. костюм невіддільний від статусу, а людина – від костюму. На голові Фердінанда перука з довгою «пруською» косицею, з-під камзолу видніється шпага, до того ж він у чоботях зі шпорами, а під рукою затис трикутний капелюх. У такому імпозантному вигляді юнак освідчується у коханні до Луїзи і буде з'являтися далі до кінця п'єси. У мові Фердінанда драматург підкреслює багато суто книжних зворотів.

правильно сказати, що це за «машинка» і де це «тут».

Заважає також і цифровий світ. Якщо раніше література розглядалася як художній аналог реальності, то тепер між реальністю та його «аналогом» стоїть «цифровий світ». Чому Гамлет з'являється перед коханою дамою у брудних черевиках і спущених панчохах? – Непросте запитання для тих, хто сприймає цю трагедію Шекспіра крізь стилістику комп'ютерних ігор з намальованими замками та завжди акуратними інтер'єрами, костюмами, які ніколи не мнуться і не брудняться, зброєю, яка завжди поцілює куди треба, з позбавленими індивідуальності жіночими обличчями, на яких написані тільки загальні емоції...

Студенти, читаючи твір, бачать перед собою лише сіру книжкову сторінку. Їх не привчили в школі *візуалізувати* літературний образ. Вони погано уявляють собі не тільки історичний костюм, в якому діє персонаж, а й взагалі його індивідуальні зовнішні риси: обличчя, міміку, жести, ходу, інтонації голосу. Вони не відрізняють комічну поведінку від серйозної!

Далеко не всі тинейджери за роки навчання в школі побували у театрі, не всі уявляють сцену і завісу, тривалість сценічної події, взагалі театральну умовність. Як же вони вивчали у школі драматургічні твори?

Між тим, проект державної програми, підготовлений у 2000 році, передбачав спеціальний довідковий ряд візуального матеріалу: зразки живопису, музичних творів тощо. Група авторів спиралася, зокрема, і на працю Яна Амоса Коменського «Навколишній світ в ілюстраціях» («Orbis sensualibus pictus», 1658), де неспростовно доводилося, що в школі сприйняття світу мусить здійснюватися не через умоглядні абстракції, а через наочні, візуальні образи. У Західній Європі, де фактично відсутній окремий шкільний предмет літератури, це твердження великого педагога ніхто не спростував! Але в нашій державі, як відомо, саме через ці особливості згаданий проект Програми був відхилений Міністерством освіти. Проте самі вчителі все розставили по своїх місцях. Вони одноставно визнали, що без візуалізації

на уроках літератури не обійтися. Про це свідчать їхні публікації у фахових журналах.

Комп'ютерні ігри не дотримуються строго принципу історичної достовірності образів. Перед підлітком якийсь непевний, аморфний варіант реальності. Постмодерні філософи доклали чимало зусиль, щоб викоринити із свідомості європейців історичне мислення. Між тим, у мистецтві знайдений одного разу прийом чи сюжет ніколи не зникає назавжди, він трансформується в новій формі. Завдання педагога – навчити учня сприймати художню реальність в русі, в динаміці, в розвитку, навчити угадувати в існуючих формах його «прото-форми», або прототи-

Франц Ігнац Гюнтер. Архангел Михаїл поборює диявола. 1760. Берлін. Це зображення чудово розкриває пафос «Фауста» Й.В. Гете. Диявол зображений комічно поверженим. Фінал двобою між добром і злом відомий заздалегідь, зла сила приречена, і добро заздалегідь торжествує перемогу. Напис на щиті ангела: Хай буде Бог! (Quis ut deus). Перед нами зразок так званого містеріального комізму: почуття торжества поєднується з радістю перемоги і комічною зневагою до ворога роду людського.

пи. Це надає мисленню читача глибинної перспективи, різкості, збагачує палітру його сприйняття. Темрява у кам'яній печері кіклопа Поліфема з часом перетворюється на пітьму в готичному кабінеті доктора Фауста, але при цьому – якими новими відтінками вона збагачується! Але учням/студентам цей взаємозв'язок епох дається надзвичайно важко. Класифікацію історико-літературних періодів вони сприймають не як інтелектуально-психологічні прориви все далі в майбутнє, а суто механічно.

6. Комунікація культурно-історична

Спілкування з мистецтвом закріплює національний і загальнокультурний досвід не в абстрактних поняттях і термінах, а в живих, наочних образах. Кожний по-справжньому культурний європейець знає їх: «Мадонна» Рафаеля, «Джоконда» Леонардо да Вінчі, єгипетські піраміди, собор Паризької Богоматері, Ейфелева вежа, опера Верді «Аїда», балет Чайковського «Лебедине озеро», слова Гамлета «Бути чи не бути», теорія відносності А. Ейнштейна, Нобелівська премія, 300 спартанців царя Леоніда та інші видатні історичні особи, літературні персонажі, художні шедеври, філософські поняття, духовні легенди, прославлені світові ландшафти...

Зазвичай ці реалії першими переходять в примітки та коментарі, де їх і може знайти культурна людина. Проте цифрові видання літератури не завжди містять також примітки; та підлітку й не спадає на думку шукати їх десь наприкінці книжки. Він, як правило, і не знає взагалі про їх існування. Ми не привчаємо підлітків ставитися до приміток як до важливої частини самоосвітньої роботи і користуватися ними.

І ось уже нова епоха приносить нові символи, імена і назви на зразок брендових марок сигарет і жуйки, коміксів, мобілок, кока-коли, порносайтів, «жовтих», «чорних» та їм подібних романів, політичних ексцентриків, назв престижних курортів, імен скандальних поп-кумирів, предметів аукціонного розпродажу, що побували до того в руках або на тілі, або навіть під сідницею такого-то шоумена або якоїсь «star»... і т.п. Зате може повиснути

у повітрі запитання для I курсу: «Що таке опера Бізе «Кармен»?»

Не всі вчителі вчать підлітків вести «читацький щоденник», записувати сюжет прочитаного художнього твору і свої власні враження про нього⁴.

7. Смартфон – ворог чи друг?

У наш час реальність сприймається підлітком не безпосередньо, а переважно з екрана смартфона. Завдання літературної педагогіки полягає у тому, щоб перетворити гаджет із «порушника спокою» на вірного друга. І хоча масштаби комп'ютеризації нашої країни ще залишають бажати кращого, час принципових зрушень уже настав.

Перша головна роль смартфонів – розширення можливості візуалізації літературного матеріалу. У XV–XVI ст. відбувся останній момент масштабної «компресії» літератури, коли популярні і важливі твори минулого пішли в перекази, коментарі, а то й просто в небуття. Зараз ми знову переживаємо черговий аналогічний процес. Пріоритетний репертуар читання різко змінюється, поняття «класики» оновлює свій зміст⁵. Це не означає, що цінності, відкриті в попередні часи, втрачають для нас своє значення. Просто вони проникають у нашу свідомість *іншими шляхами*. Можна навести цікавий приклад: коли секретар Й. В. Гете Еккерман якось пошкодував, що не прочитав жодного рядка І. Канта, поет йому відповів, що той уже засвоїв філософські істини Канта через читання інших творів. Отже, головне, щоб ці істини так чи інакше опанували свідомість. А відтак, не буде педагогічним прорахунком, якщо учень ознайомиться із сюжетом того чи іншого літературного твору минулого через його екранізацію. Із 37 п'єс Шекспіра практично всі екранізовані. Хоча б часткове знайомство з цією продукцією допоможе учню увійти в атмосферу творчості великого трагіка, сформує в його свідомості історико-літературний фон.

Можливий і такий план уроку: порівняння вражень від власного читання з

переглядом фільму. В цьому разі вчитель розсилає учням на смартфон скриншоти ключових сцен із екранізацій, супроводжуючи їх власним коментарем та запитаннями, які пропонується обговорити на уроці після того, як учень обдумає їх удома.

Важливо не забути й про те, що велика кількість творів літератури стала операми. Якось ми рекомендували з метою порівняння відеороліки з прощальною арією Дідони (з опери Персела «Еней») у виконанні різних оперних співачок. Ця робота буквально захопила студентів. Так само під час вивчення «Пісні про нібелунгів» захоплює сцена ковки меча із опери Р. Вагнера «Зігфрід».

Візуалізація здійснюється і через демонстрацію репродукцій художніх творів. Особливо багаті тут ранні літературні епохи: античність, середні віки, Відродження, XVII–XVIII ст., романтизм... Надсилати ілюстрації в плані підготовки до уроків доцільніше з учительськими коментарями. А на уроці приділити роботі з ілюстраціями певний час.

Зараз уже залишилися в минулому «роздруковки» з інтернету, які вчитель роздає учням для обговорення в класі. Тепер учень отримує від учителя на свій смартфон цікаві уривки із художніх текстів, дослідницьких коментарів, наукових статей. Адже необхідно поступово виводити учня за межі підручника з його подекуди абстрактним стилем викладу. Багато статей наших учених написано яскравою, образною, соковитою мовою. Та й прізвища і портрети наших видатних філологів учень просто зобов'язаний знати. Водночас слід пам'ятати, що підлітку ще важко подолати повний текст дослідницької статті. Але смартфон дасть змогу дібрати найцікавіші уривки із таких матеріалів.

Нарешті, частину домашніх творчих робіт можна також здійснювати через смартфон. Їх перевірка з монітору піде швидше. Щоправда, учителю слід пам'ятати про схильність учнів «скачувати» готові тексти з інтернету. Тож доведеться придумувати теми, на які немає «готової відповіді» в інтернеті. Наприклад, порівняння літературного тексту з його образотворчою інтерпретацією...

⁴ Докладніше див.: Шалагінов Б.Б. Про важливість навчання літературного переказу в школі. // Б.Б.Шалагінов. Урок літератури: Роздуми літературознавця про шкільну методику. – Київ: ГРАМОТА, 2013. – С. 112–117.

⁵ Див.: Шалагінов Б.Б. Авангард і літературний мейнстрім XXI століття. // Всесвіт: журнал іноземної літератури. – 2011. – № 9/10. – С. 220–226.